

Де українцям шукати національну ідентичність?

В українському медіапросторі достатньо часто лунає словосполучення «національна ідентичність». І ніби зрозуміло, що це відчуття приналежності до певної національної держави (України). У поясненнях, чому так має бути, звідки воно прийшло та кому воно потрібно, нерідко пафос переважає над фактажем. Водночас, історія має чимало яскравих унаочнень, через які будь-що простіше зрозуміти.

«Необхідно зміцнювати нашу національну ідентичність», — підкреслює шостий президент Володимир Зеленський в контексті [обговорення](#) стратегії розвитку культури на найближчі роки з головою профільного відомства Олександром Ткаченком. Сам пан міністр культури та інформаційної політики [зауважує](#) в особистому блозі: «Вкрай важливо розмову про самоідентичність починати з вивчення, осмислення історії та культури нашої країни. Саме вони є свідченням, що ми — одна нація, зі своєю територією та героями».

Насправді, якщо вам колись захочеться дізнатися, що ж таке «національна ідентичність», варто заглянути до [«Енциклопедії історії України»](#). Стаття докторки історичних наук Лариси Нагорної достатньо велика, в ній є порівняння з етнічною ідентичністю (національна є суб'єктивною, а не об'єктивною), етапи розвитку, проблеми з формуванням на сучасному етапі (станом на 2005 рік, коли вийшло видання) і поради, що робити. Окремо підкреслюється, що процес формування усталеної української національної ідентичності ще не завершився, адже цьому завадила бездержавність, розчленованість територій і «малоросійство» як «намагання зберегти деякі місцеві особливості ціною демонстрації вірнопідданства Російській імперії». Про цей згубний вплив добре відомо архітекторам.

«Архітектурна споруда — це елемент пам'яті. Пам'яті індивіда, роду, племені, нації. Вона, зокрема, задає і канони

краси. Змінюючи ці канони, ми змінюємо пам'ять та розуміння себе на цій землі», — розповідає харківський архітектор-реставратор Денис Вітченко в рамках проєкту «Знищені шедеври української дерев'яної сакральної архітектури», підтриманого Українським культурним фондом.

За його словами, таку зміну до української архітектури інспірувала Російська імперія у XVIII сторіччі. Саме в той час, пише Лариса Нагорна, по всій Європі відбуваються зміни, які збуджують в українській еліті потребу знайти свою «українську правду», сформувані власний історичний міф (найвиразніше представлений в анонімній «Історії Русів») та консолідуватися навколо ідей республіканізму.

Паралельно Російська імперія починає модернізуватися та скасовує територіальні автономії. «Вона змінюється від складного утворення, де підлеглі мають певні зобов'язання та свої свободи, вольності, які надаються у відповідь правителем. Імперія стає абсолютною, централізованою, з чітким рівномірним поділом на адміністративні одиниці. Це поділ з абсолютною перевагою центра, він передбачає створення на території імперії єдиного гомогенного простору, в тому числі і містобудівного, і архітектурного», — пояснює Вітченко. Наприклад, у Харкові скасовуються слобідські автономії та створюється спочатку намісництво, а потім — губернія.

Ставши центром губернії, будь-який населений пункт має відповідати цьому архітектурно. «З'являється певний комплекс громадських будівель у центрі міста: урядові місця, кафедральний собор, адміністративні та торговельні будівлі, які, як шаблон, поширюються на всіх теренах імперії. Будь-яка відмінність, будь-які автономізм і

самобутність стираються, поступаються універсалізації», — каже Вітченко.

На початку XIX сторіччя Святий синод прийняв рішення про будівництво церков в «імперському стилі», який спирався на візантійську традицію. Раніше храми будували цехові майстри на вимогу, за вподобаннями та звичаями тієї чи іншої громади. Україна мала свою традицію дерев'яної сакральної архітектури. Збереглися навіть контракти з майстрами, які свідчать, що при побудові нової церкви зазвичай зразком слугувала якась всім відома, розташована десь поблизу.

«Храм — це не просто місце відправлення релігійних потреб, служіння культу, а синтетичне мистецтво. Це і містобудування — розташування храму в ландшафті, це мистецтво — різьблення, іконопис, ткацтво, спів. Храм — це місце проведення культурного дозвілля, універсальний громадський простір, пов'язаний не тільки з релігійною традицією, а ще й з побутом, певна демонстрація свого добробуту», — пояснює знавець.

Він наводить приклад переселенців з Правобережжя та Закарпаття на Слобожанщину, що прагнули зберегти ідентичність, уособленням якої була церква.

«В карпатському регіоні навколо — високі гори, і якою би високою церква не була, на тлі гір все одно маленька. Щодалі до степового регіону, тим більше вона "підростає". І вже на межі лісостепу і степу — сорокаметрові велетні-башти, які є охоронцями традицій. Дуже важливо людині через церкву організувати свій сакральний і громадський простір, а потім навколо нього — і буденний», — повідомляє Денис Вітченко.

На вигляд церкви впливає ландшафт, клімат, добробут і «відчуття волі». «До подій Хмельниччини все ж православна церква утискається, а тут це припиняється. Це відчуття волі, перемоги, що проявляється у висоті», — звертає увагу архітектор і називає риси, притаманні лівобережній сакральній архітектурі:

1. Вертикалізм і пірамідальність, піднесеність до неба. Завдяки тридільності чи п'ятидільності створюється ілюзія підйому — будівля здається вищою, ніж є.
2. Цілісність всередині та зовні. Багатоярусність церкви зберігається всередині. На відміну, від російських храмів, які мали низьку стелю, бо опалювалися. В Україні ж ставили поруч зимові церкви або робили собор двоярусним, як Покровський у Харкові.
3. Розташування на видному місці. Храм був домінантою на ландшафті і слугував орієнтиром для подорожуючих, де знаходиться наступний населений пункт. Місця було багато, тому довкола церкви завжди залишався простір. Через це всі фасади будувалися рівноцінними, жоден з них не виділявся.
4. Аскетичність. Це пов'язано з прагненням зекономити. Сам вибір матеріалу — дерево — обумовлений статками громад. Довжина стовбурів диктує розміри, підрізані кути дозволяють візуально розширити храмовий простір. В інтер'єрі небагато різьблених прикрас, акцент робиться на іконостасі.

«Але шляхом аскетичних засобів вдавалося зробити виразний об'єм. І це також риса національного характеру», — переконаний Вітченко.

Імперія не може спиратися на традиції та місцеві норми краси, тому впроваджується контроль єпархіальних та губерніяльних архітекторів над будівництвом. Зодчий привозить типовий проєкт на місце, де втілювати його

починають ті самі майстри, прилаштовуючи традицію до канонів.

«Спочатку місцева традиція заміщується універсальною загальноєвропейською, яка ґрунтується на шарі античного мистецтва, а потім вона підміняється на російсько-візантійський стиль, що спирається на концепцію триєдиного російського народу. Не можна сказати, що це потворні споруди. Вони побудовані за нормами краси, відштовхуються від попередніх архітектурних європейських стилів, але несуть зовсім інший шар пам'яті. Вони інші. І відбувається культурний розрив, коли немає послідовності в розвитку культури, в тому числі — архітектури. У нас була одна архітектура, потім ми її замінили чимось універсальним, а потім це універсальне змінилося псевдонаціональним. Тут, скоріше, імперія маскується під щось національне. Імперія хоче сказати, що вона — національна держава, яка називається Росія. Хоча насправді це — багатонаціональне імперське утворення», — пояснює Денис Вітченко. Щось подібне відбувається і надалі: на початку ХХ століття загальносвітовий авангард витісняється неоімперською стилістикою — монументалізмом сталінської епохи. Абсолютна орієнтація на центр, столицю, супроводжує всю радянську добу, за 30 років незалежності переосмислено та змінено ще далеко не все.

Науковці наголошують, що нині Україні задля подолання залишкових комплексів «малоросійства» й меншовартості, остаточного формування ідентичності необхідне чітке політичне визначення національних пріоритетів та інтересів. Зокрема, Лариса Нагорна переконує: «Люди можуть розмовляти різними мовами, мати відмінні культурні орієнтації й уподобання, але наявність у них стійких комунікативних зв'язків і спільних економічних і соціальних інтересів створює фундамент для високого рівня їхньої

групової — національної солідарності. В суспільствах, що сформувалися як політичні нації, національна ідентичність є, по суті, відчуттям такої групової солідарності. Розмаїття ідентичностей етнічних в одному й тому ж суспільстві не становить для нього ніякої загрози, за умови, що держава оберігає як особисті права індивідів, так і колективні права етнічних і національних спільнот».